

Voldtægt som et krigsvåben¹

AF CLAUDIA CARD

Hvordan kan krigsvoldtægters herredømmesymbolik ændres? Med udgangspunkt i dette spørgsmål opstiller Claudia Card et tankeeksperiment, hvor krænkeres straffes med kønsskifteoperation, og hvor kvinder bevæbnes og trænes til at deltage i militære sammenhænge.

The *New York Times* havde dette år i juni en forside med overskriften: "For første gang kalder retten voldtægt for en krigsforbrydelse". Ifølge denne artikel havde FN's tribunal lige "offentliggjort anklagen mod otte bosnisk serbiske militær- og politi officerer i forbindelse med voldtægter af muslimske kvinder under krigen i Bosnien, og markerede herved den første gang, hvor seksuel vold har været behandlet særskilt som en krigsforbrydelse." Tidligere krigsdomstole behandlede voldtægt som en "sekundær og tolereret del af soldaternes grove adfærd". FN's tiltale lød på overgreb på fjorten muslimske kvinder, nogle af dem var kun tolv år gamle, de fleste blev tilbageholdt i en lejr, hvor de blev udsat for "næsten konstant voldtægt og seksuel vold, tortur og andet misbrug". Europæiske jagttagere havde regnet sig frem til, at "i 1992 blev tyve tusinde muslimske kvinder og piger voldtaget af serbere" (Simons 1996, A-1).

Krigsvoldtægt dukkede for et par år siden op i biograferne. Eksempler på film jeg så i fjor med voldtægt under krige eller i krigslignende situationer omfatter bl.a. *Death and the Maiden* (som handler om en kvinde, der overlevede voldtægt fra en læge, som var ansat til at overvære hendes politiske tortur), *Rob Roy* (om en strategisk voldtægt, udøvet – for at provokere ægte- manden – af en engelsk adelsmand, der var pålagt at holde et skotsk oprør nede), og *Immortal Beloved* (som kort viser en af Napoleons soldaters voldtægt af en civil diligencepassager). Tæt knyttet hertil er *Braveheart*, hvor voldtægt vises i forbindelse med “første nats retten”, hvor engelske adelsmænd kunne voldtage skotske borgerlige brude på deres bryllupsnætter.² Selvom denne ‘herremands-voldtægt’ ikke officielt var en krigshandling, var nogle af dens formål de samme som for krigsvoldtægtens: genetisk imperialisme og kontrol over kommende generationers trofasthed (som blev gjort meget tydelige i *Braveheart*). Alle disse film fremstiller forskellige aspekter af krigsvoldtægt. Ingen film har, så vidt jeg ved, endnu fremstillet massevoldtægt under krig.

Massevoldtægt i forbindelse med krige i den virkelige verden får dog nu omsider mediernes opmærksomhed og endda retslig anerkendelse. Massevoldtægts-praksis er ikke ny. Det nye er omfanget af den offentlige omtale, som denne praksis får, den rets- lige anerkendelse af massevoldtægt, og nogle af dens følger for folkehelbredet med hensyn til udbredelsen af HIV-smitte. Ny er endelig også den åbenhed og planmæssige gennemførelse, som massevoldtægter for nylig har haft – f.eks. i voldtægts/døds lejrene, som blev opdaget i Bosnien-Herzegovina sidst i 1991 og i 1992 (Allen 1996,65). Ikke desto mindre er krigsvoldtægt en gammel praksis. Tydelige træk, som kan findes i den, har vigtige ligheder med mønstre, som også findes i civil voldtægt. Judith Herman siger, at første verdenskrigs “granatchok” hos overlevende

fra krigshandlinger har vigtige lighedspunkter med post-traumatiske stress-forstyrrelser, som de opleves af kvindelige overlevende fra hustruvold og voldtægt. I hendes øjne er “de mest almindelige post-traumatiske stress-forstyrrelser ikke dem, som forekommer hos mænd, der har deltaget i krigen, men hos kvinder fra det civile liv” og hun mener, at kvinder og børn, som ofre for civil voldtægt og vold i hjemmet, er i krig: kvinders underordnede stilling oprettholdes og fremmes af mænds skjulte vold. Der er krig mellem kønnene. Voldtægtsofre, voldsramte kvinder og seksuelt misbrugte børn er dens ofre. Hysteri er kønskrigens kampskader. (Herman, 1992, s.28-32).

På trods af, at mit emne er krigsvoldtægt som et våben udøvet af soldater fra et land (eller en national, politisk eller kulturel gruppe) mod typisk ubevæbnede kvindelige borgere fra et andet land, kan meget af det, som jeg siger, også med visse modifikationer bruges i (så-kaldt) civil sammenhæng.

For lidt mere end 10 år siden begyndte jeg at skrive om voldtægter, der ofte har “tilknytning til hjemmet” i to betydninger: De er (sædvanligvis) voldtægter af borgere (eller indbyggere) udført af andre borgere (eller indbyggere) fra det samme land, og de blev ofte begået af medlemmer af husstanden mod andre medlemmer af samme husstand (Card,1991). Et vigtigt træk ved både civil- og krigsvoldtægt er, at den er et tæmningsredskab: det afretter til det huslige arbejde. Den nedbryder modet, ydmyger, tæmmer og skaber en føjelig, ærbødig, lydige sjæl. Dens øjeblikkelige besked til kvinder og piger er, at vi kun har den kontrol over vores egen krop, som mænd giver os lov at have, og dermed i almindelighed kun den kontrol over vores omgivelser, som mænd tillader.

Instrumenterne til disciplinering inkluderer terror og tortur, som bygger på de energikrævende og svækkende følger af frygt og, som Nietzsche sagde (1967, s. 61-62), vores evne til at huske det, der gør ondt.³ Disciplinering sker ofte med opvart-

ning for øje – til nytte, til lyst eller begge dele – og sætter grænser for terror og tortur, idet for kraftig “dressur” kan efterlade et dyr, som hverken er nyttigt eller underholdende. Hvad angår civil voldtægt, er formålet almindeligvis udbytning til nytte og fornøjelse. Voldtægten af kvinder og piger er et instrument til udbytningen af andre kvinder og piger. Som det gælder ved andre former for terrorisme, har voldtægt som bevidst handling to formål (O’Neill 1991). Et mål kan være et kasseret offer, som bruges til at levere beskeden til andre. Den rolle voldtagne og myrdede kvinder har ligner den, som dræbte folk ved et bombeangreb har. De bruges til at sende en meddelelse til modparten, som terroristen ønsker skal bøje sig for krav og ønsker.

Den allestedsnærværende trussel om voldtægt i krig er, ligesom den civile voldtægtstrussel, en slags terrorisme. Målet i krig er måske ikke serviceydelser (det mål, civil voldtægt som oftest har) men udstødning, splittelse, og “forøgelse af det mellem-etniske had” (Mazowiecki 1993 citeret i Allen 1996,69). Udstødning og splittelse sætter ikke grænser for mængden og graden af terror og tortur, sådan som håbet om fremtidig udbytning ville, for det spiller ingen rolle for terroristerne hvorvidt de udstødte og splittede overlever eller dør. Igen er der to formål, dels de ofrede og dels de andre, til hvem deres ofring skal birnge en meddelelse. Krigsvoldtægt tæmmer ikke kun kvinderne, der overlever og som er dens direkte ofre, men også mænd, der er socialt knyttede til dem og mænd, der er socialt knyttede til dem, som ikke overlevede.

Hvis der er en tendens til fundamentale funktioner af voldtægt, civil såvel som i krig, så er det at udstille, meddele og producere eller opretholde *herredømme*, som både er en tilfredsstillelse i sig selv og som også bruges til eksterne formål såsom udbytning, udstødning, splittelse, skabelse af had og mord. Ekstra voldsbetonede voldtægtshandlinger meddeler, ligesom i tilfælde af tortur, herredømme, idet de fjer-

ner vores kontrol over hvad der kommer ind i eller krænker vores kroppe. Voldtægt er et tværkulturelt sprog om maskulint herredømme (mænds herredømme, som også kan være over/af mænd). Dette er dens symbolske betydning. Civilt herredømme handler for det meste om udnyttelse til fornøjelse, selvom nogle former for civilvoldtægt endda bedst kan forstås som en slags træning til krig – som kollegiale broderskabers selskabelige gruppevoldtægt f.eks.⁴ Et mål med civilvoldtægt er kvindelig heteroseksuel afhængighed og serviceydelser. Voldtægterne af nogle kvinder sender en besked til andre om, at de har brug for “beskyttelse” (Griffin 1979; Card 1991). Den allestedsnærværende trussel om voldtægt fra barndom til alderdom skaber et samfund, hvor kvinder, overordnet set, er orienterede mod at betjene mænd. Kvinder tilskyndes af håbet om at sikre sig mandlig beskyttelse som en belønning for sådan en tjeneste, og kvinder føler sig oftest bundet til dem, de betjener, og bundet af malplaceret taknemmelighed for en “beskyttelse”, som for det meste kun består i undladelse af misbrug (Card 1991). I modsætning til det, sigter krigsvoldtægt mod at skille familier og alliancer og at binde ikke kvinder til mænd, men krigsvoldtægtsmænd til hinanden. Krigsvoldtægts-handlinger, der ofte foregår ret åbent, kan bidrage til at styrke sammenholdet hos krænkerne samtidig med, at de fremmedgør familiemedlemmer, venner og tidligere naboer fra hinanden, som det sker i de tilfælde, hvor krænkerne var venner eller naboer til dem, som de senere voldtog.

Vidnesbyrd fra den seneste tids overlevende ofre for voldtægt og fra voldtægtsmænd tyder på, at de formål, der for tiden tjenes i Bosnien-Herzegovina inkluderer folkedrab, udstødning, hævn og lydighed (men i mange tilfælde ikke serviceydelser) og at det ultimative mål er hele folkeslag (Stiglmayer 1993). De samme formål kan udledes historisk af menige amerikanske soldaters voldtægter af vietnamesiske kvin-

der (Brownmiller 1975, 86-113) og af britiske soldaters voldtægt af indfødte amerikanske kvinder (Storm 1972).⁵ For tvangsmæssig befrugtning kan også fungere som værktøj i en genetisk imperialism. Hvor et barn med en sådan tilblivelseshistorie får sin identitet bestemt gennem den biologiske far, kan krigsvoldtægt underminere familiesammenholdet. Selv hvor der ikke følger graviditet med, har bevidstheden om voldtægten for mange mænd i patriarkalske samfund været tilstrækkelig til at forstøde koner, mødre og døtre, sådan som det ifølge rapporter skete med mange bengalske kvinder, der blev voldtaget af pakistanske soldater i 1971 (Brownmiller 1975, 76-86). Selvom det ikke er alle familier, der har reageret på denne måde, har krigsvoldtægt, historisk, været effektiv til underminering af nationalt, politisk og kulturelt sammenhold, og har ændret den næste generations identitet, og forvirret loyaliteten hos voldsramte overleverere.

Der findes mere end en måde at begå folkedrab på. En måde er masse mord, at slå folk fra en særlig national, politisk eller kulturel gruppe ihjel. En anden er, at ødelægge en gruppes identitet igennem formindskelse af kulturelle og sociale samhørighedsfølelser. Krigsvoldtægt, som den er blevet udøvet, har gjort begge dele. Mange kvinder og piger bliver dræbt, når voldtægtsmanden er færdige med dem. Hvis de overlevende bliver gravide eller andre ved besked om voldtægten, kan den kulturelle, politiske og nationale enhed blive til kaos. Dette har været et af de åbenlyst tilstræbte formål for massevoldtægterne af kvinder i Bosnien-Herzegovina, af kvinder fra Rwanda af Hutu-soldater (Lorch 1995), af vietnamesiske kvinder af menige amerikanske soldater, af pakistanske soldaters systematiske voldtægter i 1971 af kvinder fra Bengalen og tidligere af britiske soldaters voldtægter af indfødte amerikanske kvinder. Voldtægts overleverere fra lejrene i Bosnien-Herzegovina har berettet, at under voldtægten "råbte mændene: 'Du får et ser-

bisk barn'" og kvinderne fik at vide, at hvis de blev gravide, ville de blive tvunget til at blive i lejren, indtil det var for sent at få en forsvarlig abort (Allen 1996, 73,63).

Hvis folkedrab ved kulturel udryddelse er hovedformålet, er det unødvendigt at dræbe alle tilfangetagne. I stedet for at blive dræbt, kan der skabes splittelse blandt tilfangetagne eller de kan gøres til slaver. Historisk set er kvinder ofte på den måde blevet gjort til sexslaver. Milton Meltzer skriver i sin bog om slaveriets historie (1993), at hovedbestanddelen af slaver i oldtiden var krigsfanger, som i tiden før landbruget, ville være blevet dræbt. Som den amerikanske filosof John Rawls noterede sig *A Theory of Justice*:

"Der findes måske grænsetilfælde, hvor slaveri er bedre end den aktuelle praksis. Hvad nu, hvis for eksempel de by-stater, der ikke før tog krigsfanger, men som altid har dræbt fangerne, ved en traktat forpligter sig til at holde fangerne som slaver i stedet for. Selvom vi ikke kan tillade institutionen slaveri begrundet med, at større gevinster for nogle opvejer tabene for andre, så er denne form for slaveri mindre uretfærdig end den nuværende skik... Aftalen virker som et skridt fremad, hvis slaverne ikke behandles for groft. Med tiden vil det hele blive afskaffet, eftersom udvekslingen af krigsfangerne vil være en endnu mere ønskelig løsning, og fordi hjemkomsten af samfundets egne tilfangetagne medlemmer er mere ønskeligt end slavers tjenester. (Rawls 1971, 248)"

Denne halvspekulative udredning omhandler imidlertid ikke situationen for de kvinder, der som krigsfanger er gjort til slaver og holdes som bytte. I en tid før landbruget har praksis muligvis været at dræbe mændene, men at tage kvinder til fange som sexslaver. Tilfangetagne og gjort gravide kunne kvinderne måske "overtales" til at skifte samhørighedsforhold, hvor intet lignende middel kunne have fået deres fædre,

sønner eller mænd til det gøre det samme. Mary Renault's historiske romaner (f.eks. Renault 1972) handler om tilfangetagne kvinder og voksne af begge køn, der gøres til sexslaver i oldtiden og som bliver solgt på et internationalt marked, en praksis, som kan have eksisteret længe før en sådan aftale, som Rawls forestillede sig, blev opnået blandt mænd. Hvordan ville en sådan ny aftale forbedre vilkårene for kvinder?

For mænd har slaveriet to tydelige fordele fremfor at blive dræbt som krigsfanger. For det første ville enhver mand, der kunne blive krigsfange, kunne se sin fordel i, i stedet for at blive dræbt, at overleve endog som slave og håbe på, at hans held vendte. For det andet skaber slavearbejde, som i sig selv er en del af klassesamfundet, mulighed for, at sejrherren kan udnytte det til produktivt arbejde. Men hvilke fordele kunne en kvinde se frem til, hvis hun blev gjort til slave i stedet for at blive dræbt? Ville en tilfangetagen kvinde, som blev gjort gravid, fødte og så overlevede befrielsen, når det politiske held vendte, være bedre stillet efter det politiske held var vendt? Hvad vil der være blevet af hendes identitet? Af hendes børn og af hendes bånd til dem? Hvis hun ikke var lesbisk, hvem ville så være ivrig for at få hende igen i en udveksling af krigsfanger? Eller for en kvinde hos den sejrende part, hvad ville det betyde for hende, hvis manden tog elskerinder fra det besejrede folkeslag?

I et almindeligt slaveri (for begge køn) rettet mod produktivt arbejde (i modsætning til kvindeligt sexslaveri), har kvindelige slaver haft lov til at leve midlertidigt i familier med mandlige slaver. Dette var tilfældet, da amerikanerne holdt slaver. Men der herskede samtidigt en anden praksis, idet kvindelige slaver hele tiden kunne voldtages af frie mænd og ved salg kunne blive skilt fra familien. Her giver voldtægt besked om herredømme, den udøver herredømme, og kan slå tilbage på forholdet mellem slaverne, især når overlever af voldtægten fremstilles som villige snarere end voldtagne.

På trods af, at nogle kvinder er blevet udnyttet som sexslaver og andre ofret som offergaver, har slaveriet og serviceydelse ikke været det *primære* formål med de systematiske voldtægter af kvinder i Bosnien-Herzegovina. Udstødning og splittelse af etniske grupper har snarere været nogle krænkeres primære mål, og når det mislykkedes, folkedrab gennem mord og tvangsgraviditeter. Meningen har ikke været at binde kvinder til deres fangevogtere, men at ødelægge familie- og kulturelle forbindelser, ydmyge og terrorisere, og i sidste ende at uddrive og splitte hele folkeslag i "etnisk udrensning", hvilket er den almindeligt brugte omskrivning af folkedrab.

Når jeg refererer til formålene med krigsvoldtægt, tænker jeg på de strategiske formål, som godkendes på højste plan og på kommandoplan. Individuelle voldtægtsmænd, som udfører denne strategi, prøver måske ikke at efterleve disse formål (selvom der er bevis på, at nogle gør), ligesom de muligvis heller ikke er klar over de større sammenhænge i mange af de andre ordrer, som de udfører. Mange motiver kan herske for de enkelte voldtægtshandlinger. Ligesom for civilvoldtægts vedkommende er krigsvoldtægt en politisk institution. Som i andre institutioner behøver det ikke være dens formål, som får dens medvirkende til at handle. Nogle gange berører formålet snarere dem, som ikke gør noget for at modarbejde det eller som støtter det som relativt udenforstående. På denne måde støtter civilvoldtægt en beskyttelsesoverenskomst på hjemmeplanet (Griffin 1979), hvor mænd sikrer sig kvinders serviceydelser i bytte for beskyttelse (imod andre mænd). Men dette betyder ikke, at mænd, som voldtagerer nødvendigvis *ønsker* at terrorisere kvinder til at søge mandlig beskyttelse; måske gør de og måske ikke. Det er snarere andre, nemlig dem, som mener, at en voldtaget kvinder selv "bad om det", som skaber protektionisme. På den samme måde er krigsvoldtægt omgivet af uskrevne regler (f.eks. om, at det kun er kvinder, der

er "let bytte", at alder ingen rolle spiller, at soldater, der voldtager "fjende-kvinder" ikke bliver indberettet for det, at anonym spredning af historierne er ønskelig). Aktiviteter udført i overensstemmelse med disse normer fremmer de samme mål uanset hvilke motiver eller hensigter den individuelle voldtægtsmand gør dem ud fra. En soldat kan voldtage på grund af ordrer eller fordi han har lyst. Men overordnede officerer kan se den anden vej på grund af de militære formål, sådanne voldtægter tjener.

Fordi voldtægtsmændene var tidligere naboer, som de ikke kunne forestille sig en sådan brutalitet fra, antager nogle voldtægts overleverere fra Bosnien-Herzegovina, at soldaterne fik ordre til det, de gjorde (Stiglmayer 1993, 120). Voldtægt er dog et brud på internationale vedtægter om krig. Men man kan også opfordre til voldtægt ad andre veje, f.eks. kan man give soldaterne indtryk af, at de, hvis de ikke deltager, bliver slået eller selv vil blive voldtaget. Nogle adspurgte tilfangetagne voldtægtsmænd gav andre forklaringer. Borislav Herek fra Sarajevo, som tilstår voldtægt og drab på tre ubevæbnede kvinder, sagde, at hans overordnede ville have sendt ham til "den værste frontlinie" eller i fængsel, og at de ville have taget muslimens hus fra ham, som de havde givet ham (Stiglmayer 1993, 147-54). Ved sådanne redogørelser bliver man mindet om, hvor banalt det onde kan være i form af motiver. Da man gik ham på klingen angående, hvorfor han ville dræbe mennesker, som han ikke havde nogen fortidige fjendtligheder med, antydede han, at han havde fået at vide – øjensynligt for at frembringe en hævnakt – at muslimer havde dræbt hans far og brændt hans hus af. Et andet motiv fremkom, da Herek tilstod, at hans overordnede gav ham kvinder at voldtage og vin og mad som belønning for god opførsel og for at fremme kammeratskabet med hans medsoldater.

I spørgsmålet om motiverne for de enkelte militære voldtægtsmænd kan det være

svært at se en sammenhæng. Det er på strategiplanet, hvor der gives ordrer, spekuleres i had, belønnes og straffes, og, hvilket er ligeså vigtigt, undlades at straffe eller efterforske fra de militære autoriteters side, at sammenhængende strategiske mønstre kommer frem. Alexandra Stiglmayer beretter (1993, 160-61) om nogle, der mener, at militærlignende grupper bruger voldtægter til at "opbygge en slags solidaritet" blandt voldtægtsmændene, for at lære dem "hvem der er 'gode' og hvem der er 'onde'", og til at ødelægge venskabelige bånd, der havde eksisteret mellem forhenværende naboerne. Herek's vidneudsagn bekræfter dette synspunkt.

At få en fornemmelse af de formål krigsvoldtægt tjener, er et skridt i retning af at udvikle modstands-strategier. Men vi må også stille os spørgsmålet om, hvorfor *voldtægt* bliver brugt til at opnå disse formål. Mange former for terror og tortur kunne tages i brug til at demoralisere og ødelægge tillid hos ofrene og at skabe sammenhold mellem krænkerne. Hvorfor voldtægt?

Mange former for terror og tortur *bliver* brugt i krig til disse formål: nedbrænding og plyndring af hjem, landsbyer, byer og ødelæggelse af hjemmeproduktion f.eks. Nietzsche beskrev fænomenet godt (1967,40) i den tro, at han beskrev en for-historisk praksis, i sin karakteristik af de blonde uhyrer ("løver" ifølge Walter Kaufmann) som "fremkommer efter en frygtelig opvisning af mord, brandstiftelse, voldtægt, tortur, inspireret og uforstyrret af samvittighed, som var det ikke andet end studenters løjer, overbevist om, at de har givet digterne en masse mere materiale til sange og lovprisninger." Imellem mange former for militær terrorisme, har voldtægt i en patriarkalsk kultur en særlig evne til at drive en kile ind mellem familiemedlemmer og at føre udtrykket for krænkerens dominans ind i de kommende generationer.

I dag aborterer mange overleverere imidlertid, undtagen når de bevidst tilbagehol-

des i lejre, indtil det er for sent for forsvarlige aborter (Allen 1996,63). Ifølge Alexandra Stiglmeier, som skriver om kvinder og piger, der er blevet voldtaget i Bosnien-Herzegovina, "forkaster kvinder, der bliver gravide som følge af en voldtægt, normalt både graviditeten og børnene". Hun giver dokumentation med overbevisende statistikker over aborter (1993,135). Ifølge en forsidesartikel i *New York Times* var der, i Rwanda fra april 1994 til april 1995 ud af 15.700 kvinder og piger fra tretten til treogtreds år, der havde været udsat for voldtægt, mere end 1.100, der fødte, men 5.200 fik abort, og mange graviditeter var umulige at efterspore (Lorch 1995). Det blev rapporteret, at mange voldtagede kvinder fra Rwanda havde forladt nyfødte eller havde begået selvmord. Mange udtalte ifølge rapporter, at deres største frygt var at blive smittet med HIV-virus, i en region hårdt ramt af AIDS.

Genetisk herredømme kan altså mere omgående modarbejdes nu, end i områder med mindre god adgang til abort. Grunden til at kvinder bliver ramt i dag har mere at gøre med den ovenfor nævnte tvær-kulturelle *symbolske betydning* af voldtægt som herredømme blandt mænd i patriarkater – herredømme ikke blot over kvinder, men, hvad der er endnu vigtigere i krig, over andre mænd, som skulle få deres stolthed fra at være kvindernes beskyttere – og også med det faktum, at en kvinde i et patriarkat er *sådan et let bytte*. Voldtægt symboliserer hvem, der har magten, gennem ved magt pludseligt at fjerne den mest grundlæggende kontrol man kan ønske: kontrollen over sine intime kropslige forbindelser med andre. Ifølge patriarkatets regerende regelsæt, kan de forbindelser, hvor meget de end foregår under tvang, også have indflydelse på overleveres fremtidige identitet.

Kvinder, som ikke har militær træning er lette point for dem, som vil formidle deres budskab om herredømme. Kvinder er i patriarkater som oftest ubevæbnede og ikke trænet til fysisk kamp. Krænkerne behøver

ikke at frygte særligt meget for gengældelsesaktioner. Hvor der kunne være tale om hævnaktioner, kan det eneste besværlige vidne nemt fjernes. Dette tyder på, at modstandsstrategier skulle gå ud på, at kvinder skulle bære våben og lære at bruge dem og lære andre former for forsvar og selv-forsvar, ikke kun som kampsport og i civile sammenhænge (som kunne finansieres af staten), men også via infiltrering af militæret på alle niveauer. Kvinder har ikke kun brug for teknisk kunnen under et overgreb (hvor konventionelle militære våben ikke rækker særligt langt) men den sociale betydning af "kvinde" må ændres, så den ikke længere associerer til "offer". Måske ville det være bedre for kvinder at lave uafhængige militære organisationer. Men hvorom alting er, så vil det langsigtede mål være at ødelægge både de hjemlige og de internationale overenskomster om beskyttelse og derved at ændre den symbolske betydning af "voldtægt" sammen med betydningen af "kvindelig".

Et langsigtet fortsæt om at modarbejde krigsvoldtægt ville fjerne patriarkalske og beskyttelsesmæssige værdier. Én god måde at starte på ville være at afvise ideen om, at kvinder ikke må være bevæbnede og trænet i brug af våben. Meningen er ikke bare at ruste kvinder til selvforsvar mod voldtægtsmænd, men generelt at give kvinder hvad der skal til for ikke at behøve mere beskyttelse end mænd. Ligesom vi må afskaffe beskyttelsesaftalen i privatlivet, for at vi kan være sikre i vores hjem i såkaldte fredsperioder, må man også afskaffe den overnationale beskyttelsesaftale, gennem hvilken mænd fra alle sider påberåber sig at gå i krig, og kæmpe for at beskytte deres kvinder. En måde, hvorpå den kan undermineres, er, at kvinder har samme adgang til våben og til militær træning, som mænd har nu. Sandsynligvis finder den bedste all-round træning for tiden, ihvertfald den dyreste (og staten betaler) sted på militære institutioner. Tænk hvis svaret på krigsvoldtægt ikke var, at mænd forkaster koner,

mødre og døtre, og heller ikke, at kvinder og piger begår selvmord men snarere, at de, som er voldtaget, aborterer, hvis det er muligt, og at kvinder får oplysning, bliver bevæbnede, træned og slår igen, som Alexandra Stiglmayer beretter (1993,91-93, 98-99) at Hatiza og Razija gjorde, efter de var blevet voldtaget i Bosnien-Herzegovina. Tænk hvis kvinder gik ind i de militære institutioner i stort antal, i alle grader og i alle afdelinger. For det første ville færre civile kvinder være udsat for voldtægt, selv om der stadig ville være børn, de gamle, de syge og deres plejere at voldtage. Men hvor stor er sandsynligheden for, at mænd i krig ville voldtage, hvis de kæmpede side om side med lige så træned og bevæbnede kvindelige soldater og under befaling af endda stærkere kvinder i et samfund, hvor dette fænomen ikke var en undtagelse? Gruppevoldtægt er et usandsynligt middel til at skabe sammenhold mellem soldaterkammerater med forskellig køn. Hære bestående udelukkende af mænd ville måske stadig gøre med kvindelige soldater fra andre hære, ligesom Achilleus ifølge sit rygte skulle have gjort ved amazonen Penthesilia i den trojanske krig, men kvindelige soldater ville ikke længere være *nemt bytte*.⁶ Det virker usandsynligt, at voldtægt stadig ville være symbol på herredømme, hvis kvinder så vel som mænd kunne dominere.

Mange, ikke kun radikale pacifister, vil sætte sig imod denne modstandsstrategi og sige, at det er en fortsættelse af værdier, som vi skulle ønske at erstatte snarere end at opretholde.⁷ Er det muligt at deltage i militære institutioner uden at bukke under for krigens normer? Uden at blive så opslugt af at understøtte militær praksis, at vi taber målet om at afskaffe beskyttelsesaftalerne af syne, og i stedet kommer til at nyde deltagelsen i magthavernes ritualer og retigheder?

I nogle militære foretagender vil det være muligt at deltage mere, end det nu er tilfældet, for kvinder i Europa og Nordamerika, uden at bukke under for uaccep-

table normer. Hvad tæller med som deltagelse i militære anliggender? Hvis man betaler skat uden at tilbageholde det bidrag, der går til militære institutioner, deltager man allerede. Dog kan man have delte følelser overfor det, anse det for et problematisk tolereret onde og ikke noget, som skal udbygges. Ud fra et feministisk synspunkt er der eksemplet med feministisk selvforsvar. Siden 1970'erne har større byer i Amerika været rammer for kvinders træning af andre kvinder i kampsport til udvikling af både fysiske færdigheder i selv-forsvar og til opbygning af psykisk parathed til at vælge at yde modstand, herunder at bruge vold. En sådan forholdsvis uformel individuel træning i sammenstød en-til-en mellem nogle man kender eller civile har været et vigtigt led i bevarelsen og udviklingen af den enkeltes liv⁸. Men det giver alligevel kun en lille ændring af beskyttelsesaftalerne i en verden, hvor formelt organiseret vold, så som krig, altid er en mulighed. Vi kan få brug for at stole på hinanden i en mere organiseret sammenhæng end feministisk selvforsvar har anerkendt indtil nu. En sammenhæng som ikke blot opbygger vores individuelle selvbevidsthed og vores evne til at forsvare os selv som enkeltpersoner. Hvis der er fornuft i at forsvare os som enkeltpersoner, hvorfor er der så ikke også fornuft i at være klare til at forsvare os selv som fællesskaber? Den dag, hvor krige i selvforsvar ikke først og fremmest udkæmpes af dem, som *nyder* krig, men først og fremmest af dem, som *hader* den, og kun gør det under dyb tvang, vil chancen for, at militære normer kommer til at dominere i de kampdeltagendes samfund, være mindre. Dette er en grund til at foretrække en almindelig værnepligt for alle frem for brug af lejesoldater eller frivillig værnepligt.

Hvad tror du antikkens amazoner brugte deres dobbeltøkser til i krig? (Hvorfor tror du, at mandlige historikere er så vedholdende og så enige om at afvise, at amazonerne, som antikke græske historikere og geografer refererer til, nogensinde eksiste-

rede?). Hvad ville du være fristet til at gøre ved en voldtægtmand under en krig, hvis du havde en dobbeltøkse? For at forbedre Rawls retningslinier for retfærdigheden for mænd (1971,248), så de også gjaldt for kvinder, må kvinders evner til at true forbedres, og mere grundlæggende: forestillingen om kvinder må forandres.

Hvis fantasien med dobbeltøksten i kamp får dig til at skælve, så overvej at en ændring af den symbolske betydning af voldtægt også ville kunne opnås, hvis man hæftede forskellige sociale konsekvenser og straffe til voldtægtsmanden – indenfor eller udenfor loven. I øjeblikket er voldtægt en forbrydelse, som i højeste grad tolereres i det civile og det militære liv, selv af mænd som ikke udfører det, og for mange af dem er det naturligt. Tendensen til at betragte voldtægt som naturlig stammer fra den symbolske betydning af voldtægt som beherskelse af nogen. Krige har ofte været udkæmpet med dominans som den klare målsætning. Dem, som i det civile liv finder voldtægt naturligt, finder ofte mandlig magt naturlig.

Straffen for krigsvoldtægt har tit været døden, en straf, som næsten aldrig er blevet gennemført, med mindre der også har været mord indblandet eller der har været en racistisk grund, og så kan voldtægtanklagen have været udelukkende retorisk. Jeg tror ikke, at kvinder ville være mere tilbøjelige til at bruge dødsstraffen end mænd. Selv når straffen er fængsel, bliver voldtægtsmænd sjældent dømt. Det ville være godt, hvis man havde en straf, der viste, at voldtægt er unaturligt og at belønningen for den ikke var magt. En straf, som fortalte det så drastisk, at den ville være virkningsfuld, selvom den kun blev givet til relativt få, der dog blev bekendt vidt og bredt.

Jeg havde en *fantasi* om sådan en straf, mulig gjort af den moderne medicinske teknologi. Selvom det er en fantasi, var den alvorligt ment, ikke betydningsløs. Den var ikke seriøs på den måde, at jeg under de

gældende omstændigheder ville presse på for at få den vedtaget som lov. Jeg ville ikke have tillid til en magtfuld patriarkalsk stats gennemførelse af den (og jeg ville heller ikke støtte præcedens i den slags patriarkalske stat, som min fantaserede straf ville skabe). Men, tænkte jeg, dét var rent tankespind, for en patriarkalsk stat ville under ingen omstændigheder have indført denne straf. Min fantasi var alvorlig i den forstand, at *selvom man ærgerligt nok kan se, at det ikke er tilrådeligt* at udføre den nu, vil den være et vigtigt holdningsmæssigt skridt fremad, der kan være katalysator for andre mere brugbare fantasier. Min fantasi skulle opfattes enten som gældende i en ikke-patriarkalsk stat som gensvar på patriarkalske fjenders krigsvoldtægt eller som feministiske guerillasoldaters fantasi i en stat, der endnu er patriarkalsk. Hvis den kostede meget, kunne rigtigt anbragt forskning reducere omkostningerne. Udgifter forhindrer næsten aldrig udviklingen af effektive militære våben. Og fængsling er en dyr hjemlig straf, som staten ikke afholdes fra hele tiden at bruge mere af.

Min fantasi-straf var, hvad jeg i mangel af bedre vil kalde *tvungen transseksuel kirurgi* dvs. fjernelse af penis og testikler og dannelse af en vagina-lignende kanal, suppleret med den homonbehandling, der kun af hensyn til kroppens sundhed måtte være tilrådelig. Jeg tænkte ikke på *træning i at skifte kønsrolle*, sådan som nogle gange nu ledsager udførelsen af frivillige kønsskifteoperationer. En del af meningen var, at påvirke sociale opfattelser af køn. De 'hun-mænd' (she-males), der kom ud af det – som Janice Raymond(1979) har kaldt mand-til-kvinde-opererede – ville kunne iagttages som unaturlige kvinder i og med, at mænds kroppe strukturelt adskiller sig helt og holdent fra kvinders (tænk på opbygningen af knogler i hænder, hofter og kæber f.eks), og operationen ville lade de fleste af disse kropsstrukturer intakte. Når det ikke var let at skelne, kunne vi måske udtænke måder til at se forskel på 'hun-mænd' og på na-

turlige kvinder i visse sammenhænge.⁹ Der kunne være grund til at isolere dem i fængslet for eksempel, og kvinde-organisationer kun for kvinder kunne have grunde til at udelukke dem. Frivilligt kønsoperede vil også uden tvivl have ønsker om at være genkendeligt forskellige fra disse tvangs "hun-mænd", noget de selv måtte finde ud af.

Kastration er en gammel straffefantasi i forbindelse med voldtægt. I den fantasi har kastration haft status af at være en mere kompliceret operation end den tit er (som i tilfældet med Freuds kastrations fantasier og med amazonerne og deres dobbeltøkser). Hvis man skal kastrere for at sterilisere, behøver man kun at fjerne testiklerne. Det ville ikke række til det nuværende formål. Det ville forhindre graviditet, men ikke voldtægt eller smitte med seksuelt overførte sygdomme. Budskabet om dominans kommunikerer ikke blot ved evnen til at gøre gravid men også ved at kunne penetrere med magt. Selvom penisfjernelse ikke garanterer imod voldtægt med andre falliske instrumenter, så vil det være et angreb på førsterangs *symbolet* på mandlig dominans (som medfører brug af de andre våben) og som voldtægtsmand identificerer sig meget inderligt med. Det, der skulle væk, tænkte jeg, var fallossen.

En naturlig indvending mod denne fantasi er, at man ved at bruge mand-til-kvinde kønsskifteoperation som *straf*, kommer til at forstærke kvindehad. I analogi med denne indvending har der været sagt imod "outing" af kendte lesbiske og bøsser, at det virker som straf for dårlig opførsel: ved at gøre det bygger man på og forstærker man homofobi. Meningen med kønsskifteoperationen var at være beredt og midlertidigt at afskrække mulige voldtægtsmænd først og fremmest ved at tale til deres frygt for at blive opfattet som kvindelige, men hvad vigtigere er, at modarbejde den gængse symbolske opfattelse af voldtægt som dominans, at modarbejde at voldtægt er et

symbol på magt over kvinder (og gennem kvinder over andre mænd). Hvis den symbolske betydning af voldtægt blev ændret, ville der være mindre at frygte, når nogen opfattede én som kvinde. Det primære mål ville være at bekæmpe den symbolske betydning af voldtægt og derved udelukke, at de, som har magt, skulle finde på at bruge voldtægt som et krigsvåben i deres strategiske planlægning. Jeg ser ikke denne straf som en erstatning, men som et supplement til krigsdomstolen og fængslingen, som ville være nødvendig til at afskrække og forebygge i bestemte situationer alligevel, hvilket jeg vil vende tilbage til.

Der kan også komme en indvending om, at kønsskifteoperation er ødelæggelse og derfor overtræder forbudet mod grusomme og umenneskelige straffe. Indvendinger mod grusomhed og umenneskelighed fortjener at blive taget mere alvorligt end det sædvanligvis er tilfældet med straffe, der er almindelige i straffesystemer. Jeg tvivler på, at kønsskifteoperationer er værre. Med respekt for menneskeligheden vil min fantasioperation imidlertid nødvendigvis blive udført under tilstrækkelig bedøvelse, under hygiejniske forhold og af uddannet medicinsk personale og vil omdanne krænkeren til en forholdsvis sund men unaturlig kvinde. Dette kan ses som en udvidelse og omvending af en strategi, som mænd allerede bruger til at *opmuntre* til voldtægt. Hvilket de øjensynligt ikke anser for at være umenneskeligt.

Interview, som dem Alexandra Stiglmayer har offentliggjort, beskriver, hvordan mandlige soldater i øjeblikket drives til at voldtage kvinder, fordi andre mænd truer dem med at behandle dem, eller betragte dem som, kvinder. Det virker. Militæret har brugt denne strategi i århundreder uden at bruge kirurgi. Den radikale teolog og filosof Mary Daly (1978) citerer efter David Halberstam (1972) den amerikanske præsident Lyndon Baines Johnson for at sige om en fra sin administration, der ville være fredsmægler i Vietnam, "For fanden, han

må jo sidde på hug for at pisse".¹⁰ Så hvorfor ikke, tænkte jeg, binde truslen (eller løftet) om at blive "betragtet som kvinde" sammen med, ikke undladelsen af voldtægt, men udførelsen af den (eller beordringen til den eller tolerancen af, at den udføres)?

Jeg forestillede mig denne straf til brug i krig. Med det er måske naturligt også at bruge den overfor civile voldtægtsmænd. Endvidere forestillede jeg mig ikke, at straffen skulle bruges overfor den individuelle voldtægtsmand, som kan være blevet tvunget, men til dem, som indirekte er ansvarlige for valget og på dem, som tolererer det ved at vælge at undlade at bruge deres magt til at få foretaget undersøgelser af det.

Her kunne der opstå et problem. Hvad hvis officeren, der giver ordren eller nægter at foranstalte undersøgelser er en kvinde? Vi bør ikke udelukke denne mulighed. Nazisterne brugte kvinder til at beordre og udføre seksuel tortur. Dette forhold viser begrænsninger for min fantasi med hensyn til så vel afskrækkende effekt som retfærdighed (for så vidt at retfærdighed kræver, at den samme straf altid kan gives lovovertrædere, der har begået samme kriminalitet). I disse tilfælde måtte konventionelle straffe som krigsret og fængsling kunne bruges. En kvinde-til-mand operation kunne ikke give samme mening i et patriarkalsk samfund. Husk, at den primære pointe ikke er at afskrække ved frygt, men at ændre den symbolske betydning af voldtægt i samfundet som helhed, så voldtægt ikke længere formidler herredømme, og derved underminere den vigtigste *pointe* (ordspillet er bevidst) ved voldtægt som et krigsvåben. Jeg vedgår, at det er en ulempe set fra et juridisk standpunkt, at straffen ikke kan gives til enhver tænkelig krænker og, måske mere alvorligt, at den i tilfælde af en fejldom ikke kan laves om.

Jeg kaldte dette en *fantasi*, for indtil kvinder får mere politisk magt og mere militær magt (hvormed jeg mener krigsmagt, magten til at gå i krig), troede jeg ikke, at en sådan straf havde nogen chance for at

blive officiel politik og meget ringe mulighed selv som strategi for en guerilla. Men den forekom mig stadig at være en interessant fantasi, fordi den leder vores opmærksomhed hen på den symbolske betydning af voldtægt.

Den var en strategi som skulle give igen på voldtægt, og som var anderledes end den strategi, der arbejder med de individuelle mænd, som har tilbøjeligheder, og simpelthen prøver at forhindre dem eller afskrække dem fra at handle efter deres tilbøjeligheder. I stedet for at tage sådanne indskydelser for givet, prøvede min fantasi at danne en social rekonstruktion af mandlige tilbøjeligheder overfor kvinder, hvilket indirekte følger af den kirurgiske rekonstruktion af nogle få krænkeres kroppe indenfor rammerne af de samfund, hvor kvinder kan rammes af voldtægt. Fantasistraffen med tvungen kønsskifteoperation var mindre vigtig end den generelle idé om at ændre den symbolske betydning af voldtægt fra herredømme til noget andet, for at undergrave mænds spontane tilbøjeligheder til at bruge den som et våben. Jeg håbede, at de, som ikke kunne lide min fantasi, kunne komme med et bedre forslag til samme formål.

Efter jeg sendte kopien af en tidligere version af dette foredrag til tidsskriftet for feministisk filosofi *Hypatia* (USA), som vil bringe det i sit novembernummer i år (1996), faldt jeg over en undersøgelse om seksuel vold mod mænd, som stiller nye spørgsmål til den symbolisme, som min fantasi bygger på. Undersøgelsen bliver citeret i Beverly Allen's journalistiske "Rape Warfare" (1996), og den siger, at der i voldtægts/dødslejrene i Bosnien-Herzegovina også sker tvungne kastrationer "på grusomme måder så som, at andre fanger tvinges til at bide en fanges testikler af" (Bassiouni undersøgelse, citeret i Allen 1996,78). Jeg har endnu ikke hørt beretninger om tvungen fjernelse af penis. Ikke desto mindre viser denne undersøgelse os, at seksualforbrydelser i krig er ligeså racisti-

“Amazonernes dronning bliver angrebet af en løve”

ske som de er kvindehadiske. At voldtægt symboliserer dominans kan naturligvis sammenlignes med, at kastration også symboliserer dominans. Men hvis kastration, ligesom voldtægt, er et tværkulturelt symbol for dominans, så kunne straffen med tvungen kønsoperation let komme til at understøtte denne symbolisme snarere end at kæmpe imod den.

Beretningen om tvungen kastration rejser også problemer med idéen om, at integration af kvinder i militæret for alvor ville afskaffe voldtægt som et krigsvåben. Hvis mandlige soldater er i stand til at tvinge andre til at bide testikler af mandlige fanger, lader det til, at deres racisme har overvundet tendensen til at identificere sig med deres mandlige ofre som mænd. Racisme er på ingen måde speciel for mænd. Hvordan skal vi så kunne tro på, at militært trænedes kvinder ikke, af lignende racistiske grunde, ville beordre eller tolerere krigsvoldtægt? Et ordentligt svar må omhandle både racistiske og kvindehadiske elementer af krigsvoldtægt og andre seksualforbrydelser i krigssammenhæng.

NOTER

Jeg takker Bat-Ami Bar On, Harry Bridgehouse, Chris Cuomo, Vicky Davion, Ruth Ginzberg, Nancy Graham, Lori Grant, William McBride og tilhørerne ved Symposiet om Krig i Den Internationale Forening for Kvindelige Filosofer i Wien, september 1995, for gode kommentarer til tidligere udgaver af dette foredrag.

1. En tidligere udgave af denne artikel er trykt i *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, Vol. 11/4, Fall 1996

2. Denne feudale skik, også kendt som "marquette", er analyseret ud fra en radikalfeministisk synsvinkel i 1893 af Gage (1980). Se kap. 4, "Marquette".

3. En sådan tiltro til terrorisme må dog opvejes af en værdsættelse af vores evne til også at kunne skubbe ting væk i belastede situationer.

4. En fremstilling af broderskabers gruppe

voldtægt, med vidneudsagn fra tidligere medlemmer, som forlod gruppen, findes hos antropologen Sanday (1990).

5. Storm (1972, 106-109) giver en beskrivelse af voldtægten af indfødte amerikanske kvinder, idet han bygger sin viden på historien set fra indianernes idé.

6. Achilles skal være blevet forelsket i Penthesilia lig efter at have dræbt hende, hvad nogle oversættere tager for en omskrivning af, at han voldtog hendes døde krop.

7. I Ruddick (1989) udvikles standpunktet imod militær tænkning udmærket.

8. Se hos Bart og O'Brien (1985) og Caignon og Groves (1987) efter succeshistorier.

9. En kommentator til en tidligere udgave af dette foredrag foreslog et rødt "R" placeret et passende sted.

10. At sidde på hug kan være kulturelt bestemt, men pointen gives ud af den kontekst replikken falder i.

LITTERATUR

- Allen, Beverly (1996): *Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia* Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bart, Pauline B. and Patricia H. O'Brien (1985) *Stopping Rape: Successful survival strategies*, New York: Pergamon.
- Bassiouni, Cherif (1994): United Nations document S/25274 (Allen 1996,43-48).
- Brownmiller, Susan (1975): *Against our will: Men, women, and rape*, New York: Simon and Schuster.
- Caignon, Denise and Gail Groves (1987): *Her wits about her: Self-defence success stories by women*, New York: Harper and Row.
- Card, Claudia (1991): "Rape as a terrorist institution" in *Violence, terrorism, and justice* ed. R.G. Frey and Christopher W. Morris, New York: Cambridge University Press.
- Daly, Mary (1978): *Gyn/Ecology. The metaethics of radical feminism*, Boston: Beacon.
- Gage, Matilda Jocelyn (1980): *Woman, church and state*. Watertown, MA: Persephone Press.
- Griffin, Susan (1979): *Rape: the power of consciousness*, New York. Harper and Row.
- Halberstam, David (1972): *The best and the brightest*. New York: Random House.
- Herman, Judith Lewis (1992): *Trauma and discovery*, New York: Basic Books.
- Lorch, Donatella (1995): "Wave of rape adds new horror to Rwanda's trail of brutality" in *New York Times* 15 May, A-1,A-4.

- Mazowiecki, Tadeusz (1993): The situation of Human Rights in the Territory of Yugoslavia. United Nations General Assembly Security Council document A/48/92, S/25341.
- Meltzer, Milton (1993): *Slavery: A world history*, New York: Da Capo.
- Nietzsche, Friedrich (1967): *On the genealogy of morals*, Trans. Walter Kaufmann and Robert Hollingdale, New York: Vintage.
- O'Neill, Onora (1991): "Which are the offers you can't refuse?" in *Violence, terrorism, and justice*
- Rawls, John (1971): *A theory of justice*, Cambridge, MA. Harvard University Press.
- Raymond, Janice G. (1979): *The transsexual empire: The making of the she/male*, Boston: Beacon.
- Renault, Mary (1972): *The Persian Boy*, New York: Pantheon.
- Ruddick, Sara (1989): *Maternal Thinking: Towards a politics of peace*, Boston: Beacon.
- Sanday, Peggy Reeves (1990): *Fraternity gang rape: Sex, brotherhood, and privilege on campus*. New York: New York University Press.
- Simons, Marlise (1996): "For first time, court defines rape as war crime" in *The New York Times* CXLV: no 50, 472, A-1,7.
- Stiglmeier, Alexandra (1993): "The rapes in Bosnia-Herzegovina" in *Mass rape: The war against women in Bosnia-Herzegovina*, ed. Stiglmeier. Trans. Marion Faber. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Storm, Hyemeyohsts (1972): *Seven arrows*, New York: Ballantine.

SUMMARY

Claudia Card argues that mass rape in war, like civilian rape, is a form of terrorism that aims to domesticate both women survivors of rape and the men who are socially connected to women who are raped. The primary function of rape, whether civilian or martial, is to produce dominance. The purpose of war rape, such as has occurred in Bosnia-Herzegovina, is genocide. War rape involves both outright slaughter as well as the cultural decimation of a group's identity.

Although on the individual level, motives for committing war rape may be banal, coherent patterns are apparent at the level of strategy. The symbolic meaning of rape in patriarchal societies is dominance.

Card explores possible strategies for resisting war rape. She discusses the importance of women becoming armed and skilled in the weapons of defence, and speculates about the possibility of women infiltrating the military. She fantasizes about "compulsory transsexual surgery" as a penalty for rape, a penalty which would attack the primary symbol of male dominance. The ultimate aim of resistance is to change the symbolic significance of rape, so that it no longer communicates dominance.

Claudia Card

Professor i filosofi ved University of Wisconsin, Madison, USA.

Society of Women in Philosophy, USA, udnævnt i 1996 Claudia Card til "Woman Philosopher of the Year".

Artiklen er oversat af Lisbeth Jørgensen, mag.art. et cand.mag, Greve VUC/Allerød Gymnasium